LA CHRONIQUE MEDIEVALE – TOPOS FONDAMENTAUX

Lavinia BĂNICĂ
Universitatea din Piteşti

Résumé: *Qu`est-ce que signifiait pour les chrétiens médievals l`intersection avec des mondes différents de celui qu`ils connaissaient ? Quelles sont les syntagmes qui mettent en évidence l`antithèse chrétien-non chrétien ? Les érudits médievals roumains ont réçu une éducation réligieuse, donc, leurs textes dénotent une évidente pratique du texte biblique. Pour une telle mentalité réligieuse, le Turc est, tout d`abord, l`athée, l`infidèle ; son image est introduite dans les textes par une pléiade des symboles et des archétypes portant une connotation négative.*

Mots-clés : *,christianisme, moyen âge, symbole*

Ideea unui cosmos creştin actionând unitar în faţa haosului păgân nu se susţine în realitate însă ea poate fi identificată şi demonstrate printr-o analiză arhetipală şi retorică a textelor care circulau în medievalitatea românească. Mai întâi, iată tipurile de texte în care apar o suită de sintagme ce ar putea să contureze ideea unei antiteze de substanţă între creştini şi păgini. Prima categorie de texte este desprinsă din cronici, texte cărturăreşti de natura istorică, oratorică sau literară. Cealalta categorie o reprezintă scrisorile principilor creştini din Răsărit către curţile regale occidentale sau către papalitate.

Ceea ce mă interesează este să identific sintagmele care conturează antiteza creştin-păgân. În primul rând trebuie spus că retorica Evului Mediu nu pune accentul pe originalitate, aceste sintagme fiind stereotipii, locuri comune, figuri ale unei retorici de tip recursiv, dupa modelul literaturii populare.

Cărturarii din principate se bucuraseră de o educaţie religioasă, textele lor, deşi laice, denota o evidentă familiaritate cu textul biblic. Pentru o astfel de mentalitate religioasă turcul este, în primul rând, păgânul, necredinciosul.

Dar să vedem, mai întâi, ce inseamna pentru creştinii medievali intersecţia cu lumi diferite de a lor. Alteritatea i-a speriat întotdeauna pe oamenii necivilizaţi. Celalalt este străinul care vorbeşte o altă limbă, care are alte obiceiuri, care se închină altui Dumnezeu şi dispune de alte sisteme de valori. Dar el nu trebuie ignorat pentru că, prin cunoaşterea lui, omul îşi poate afla propria identitate. Grigore Ureche este cronicarul care studiază sistematic imaginea Celuilalt. Prin cunoasterea Celuilalt, cel de lânga tine, poţi să îţi asiguri spatele sau poţi să acţionezi în favoarea ta. Ureche îi studiază pe toti vecinii Ţărilor Române, pe leşi, pe tătari, pe unguri. Toţi aceştia sunt duşmani, indiferent de religie, în cazul unui atac. De aceea, turicii sunt, din punct de vedere psihologic, un alt tip de duşman. Ei nu deranjează prea mult prin cultura lor necunoscută românilor (pentru ca aceştia s-au straduit să o cunoască), ci prin faptul ca sunt

BDD-A5502 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:06 UTC)

invadatori. Este elocvent în acest sens un exemplu din luptele lui Ştefan cel Mare: a se lupta cu ungurii, cu leşii sau cu turcii, pentru el era totuna, important era să învingă. Şi aceeaşi situatie este şi în cazul lui Mihai Viteazul. El lupta cu ungurii în aceeaşi masură în care lupta şi cu turcii.

Omul pune accentul, dupa cum afirma Rudolf Otto[1] şi psihologii protestanți începând de la Luther, pe ceea ce este irațional, necunoscut. Când în sufletul omului irupe sacrul, acesta este cuprins de o stare de anxietate. Pentru că lumea musulmana nu este aproape de creştini, nu o percep ca pe o alteritate imediată şi este văzută ca aparținând sacralității. Iruperea sacrului în experiența conştiinței este o hierofanie oricând posibilă şi care poate fi însoțită de acest sentiment de angoasă, de stranietate. Este ceea ce se întâmplă cu religia musulmană. Fiind ceva nou pentru creştini, aceştia se tem de ea. Când creştinii afirmau despre păgâni că sunt "duşmanii crucii", "prevestitorii lui Antichrist", "Satana", "duşmanii creştinătății", ei vad in păgâni alteritatea, văd ceea ce ei nu sunt. Toate aceste metafore sunt forme de expresie pentru retorica timpului şi, faptul că turcii sunt numiți "Satana" sau "Antichrist", arată legatura lor cu sacrul, cu divinitatea, pentru că Dumnezeu are, pe lângă agenți benefici (Îngerii), şi agenti malefici (Demonii, Dracii). În acea epoca a existat ideea ca Dumnezeu este şi bun, şi rău. Iar turcii au fost văzuți ca trimişii lui Dumnezeu pentru a-i pedepsi pe creştinii păcătoşi.

Un alt motiv de spaimă față de turci este acela că ei le produc oamenilor moartea, necunoscutul de care ei se tem. Sacrul irupe cu un maximum de violență, de aceea el este perceput de conştiință ca mister îngrozitor şi fascinant (mysterium tremendum et fascinas). Este tremendum pentru că irupe o alteritate maximă: legatura cu divinitatea prin moarte, şi este fascinas pentru ca nu are nimic în comun cu ceea ce este deja cunoscut. Aceasta amenință ego-ul, care se umple de groază la ideea dispariției sale individuale şi a trecerii în necunoscut.

Alteritatea este omniprezentă în discursul istoric. Arhetipul unității încearcă să supună lumea unui principiu unificator. Religiile, gândirea magică, filosofiile încearcă să ofere un maximum de coerență diversității fenomenelor. Conceptul unității creştine în fața Islamului, şi, invers, al unității islamice în fața creştinătații, se înscriu în structura mitică a Imperiului. Pentru ca unitatea universală să se realizeze, există totdeauna un Altul care trebuie anihilat, conform dialecticii unitate-alteritate. Dupa părerea lui Jung, întotdeauna Celalalt este vinovat de războaie şi nimeni nu vede ca toata lumea este posedată de dorința de a face ceea ce evita şi-i provoaca frica. Şi în situatia pe care o analizăm aici, Celalalt este implicat şi acuzat în mod sistematic, fie că este vorba de turc, ungur, polon, rus sau german.

Pentru antici, specia umana era "fărâmițată". Creştinismul a fost acela care, cel dintâi, a afirmat explicit unitatea sa fundamentală şi destinul său unic. Lumea trebuia să fie unificată în adevarata credință.

Turcii nu sunt caracterizați prin sintagme ale stigmatizării, ci prin faptele de cruzime pe care le întreprind, dar care nu erau singulare în epocă, deci nu pot fi puse pe seama religiei lor: "Pe mulții au şi robit, cu furiş, femei, fete, copii. Rămas-au bieții oameni numai cu sufleteli, bătuții şi strunciunații cum era mai rău şi mai amar, cum nu se poate nice a scrie, nice a să povesti caznele şi ucisurilii lor ce au avut de tătari" (Neculce). Foarte des se repeta verbele tăiau, ardeau, robeau, jefuia, prădau, omorau, atunci când se descriu invaziile turceşti. Dar aceste trăsături negative comportamentale ale turcilor, foarte drastic definite, sunt rezultatul acelei cunoaşteri unilaterale la care

[1] Otto, R., *Sacrul*, Dacia, Cluj, 1996, p.38

BDD-A5502 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:06 UTC)

sunt supuşi creştinii. Iată ce spune Ştefan că au facut ungurii în Moldova: "Au înaintat pradînd ţara, nimicind şi arzind cu cruzime, prefacînd în cenuşă oraşele şi satele, ucigînd copiii şi necinstind bisericiile şi săvirşind multe nelegiuri pe care nu se cuvine nu numai a le spune, dar nici a le gindi şi pe care nu le-au faptuit niciodata nici păgînii turci sau tătari". Concluzia care se poate desprinde de aici este că sintagmele cele mei frecvente care caracterizează antiteza creştin-păgân, nu aparţin unei sfere simbolico-religioase, ci unei retorici a spaimei. Oroarea pe care turcii au stârnit-o nu este de natură religioasă, ci strict umană. Pe creştini nu i-a speriat atât faptul că invadatorii erau păgâni, cât faptul că erau invadatori. Revenind la nivel discursiv, putem afirma că sintagmele "turc păgân", "duşmanul crucii", "pedeapsa creştinilor", "neprietenul crucii", "preacurvariul turc", "păgân varvar", "duşmanii cei prea cruzi ai Crucii lui Hristos" sunt determinări retorice. Radu Greceanu expune un întreg repertoriu negativ caracterizând turcul: "păgân rău, vrăşmaş creştinilor, trufaş blestemat" şi "om nebun, rău şi lacom".

Cealalta categorie de sintagme "cu chip de fiară şi cu inima sălbatică", "lupi răpitori", "lei sălbatici şi lupi încruntaţi" se pot analiza la nivel arhetipal şi psihanalitic şi încadra într-o paradigma a terorii.

Animalul sălbatic trimite la arhetipul devorator al Botului Dinţat, înarmat cu dinţi ascuţiţi, gata să sfarme şi să muşte, şi poate fi asociat cu simbolul sângelui: "ca ei ca nişte lei cască gurile să înghită pre toţi, fiind ţara plină de nevoi şi de sărăcie" (Letopiseţul Cantacuzinesc). Imaginea băutorului de sânge trimite la arhetipul monstrului, căpcăunului şi, prin extindere, la arhetipul Vaginei Dentata. Este tranziţia între schema animaţiei şi voracitatea sadică, ţipătul animal, mugetul pe care gura înarmată îl supradetermină. Se asociază aici strigătele de luptă cu strigătele unor făpturi semianimale care urlă. În botul animal se concentrează toate fantasmele înspăimântătoare ale animalităţii: agitaţie, masticare agresivă, mârâieli şi răgete sinistre. Pentru imaginaţia occidentală animalul feroce prin excelenţă este lupul, temut de întreaga Antichitate şi de Evul Mediu. Dublul lupului este câinele, simbol şi el al morţii, reprezentând aceeaşi imagine înfioratoare a Botului Dinţat. Lupul este simbol al morţii, este o imagine a animalului devorator, rudă cu timpul distrugător, prototip al tuturor căpcăunilor din folclorul european. Căpcăunul este dublul diavolului, cu sensul activ de a înghiţi, de a mânca, este imaginea răului devorator. Trecerea timpul înseamnă moarte, deci schimbare. De aici se naşte arhetipul refuzului istoriei şi dorinţa de a-şi depăşi condiţia. Pe plan religios, lupta contra lumii reale şi contra istoriei s-a manifestat prin ideologiile şi mişcările milenariste ce aduc în prim-plan arhetipul vârstei de aur. Teroarea în faţa schimbării şi morţii devoratoare simbolizează primele două teme negative inspirate de simbolismul animal.

Un alt arhetip al fricii, cel care creează haosul este colcăiala, una dintre primele manifestari ale animalizării. Această mişcare anarhică dezvaluie imaginaţiei animalitatea şi învaluie cu un nimb peiorativ multiplicitatea care se agită. Este simbolul răului, al distrugerii. Acest simbol este asociat imaginii mulţimii invadatoare. Balaurul este tot un simbol devorator. El este punctul comun unde se adună voracitatea fioroasă şi colcăitoare.

Negrul este o culoare cu conotaţii negative, Diavolul fiind întotdeauna negru sau continând ceva negricios. Aşa se explică în Europa ura străveche faţa de mauri. Baudoin spune: "musulmanii sunt pentru creştini ceea ce era Troia pentru greci, ceea ce redutabila genune a inconştientului e pentru conştiinta limpede"[1]. Maurul devine un fel

[1] Durand, G., *Structurile antropologice ale imaginarului*, Univers, Bucureşti, 1998, p.115

BDD-A5502 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:06 UTC)

de diavol şi distanţa dintre el şi căpcăun nu este mare. Ambii sunt reprezentaţi adesea acoperiţi cu păr negru sau având barba de culoare închisă.

În aceeaşi linie izomorfă se înscrie tulburătoarea figură a orbului. Simbolistica creştină ne-a transmis simbolismul dialectic al bisericii în opoziţie cu Oarba Sinagogă, reprezentată întotdeauna cu ochii legaţi. Numeroase valorificări negative sunt adăugate de conştiinţa populară unor atribute ca "chior" sau "orb", iar sensul moral nu face decât să dubleze semantic sensul propriu. Orbirea este sinonimă cu infirmitatea inteligenţei, este o conştiinţa decăzută, este dublul inconştient al sufletului. Au existat în istorie cazuri când oamenii erau orbiţi, unii chiar de fraţii lor, cu scopul de a-i poci, omul diform fiind asociat de conştiinţa populară cu o metamorfoză a diavolului. Astfel, pentru a scapa de fratele său care voia şi el domnia Moldovei, Ştefan Voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, îl orbeşte pe Iliaş. Nu mai este vorba despre o conştiinţă creştină, ci de instinctele primare ale fiinţei umane, de dorinţa de putere. Este o situaţie similară cu aceea comisă de sultanul Baiazid, care comite fratricidul pentru a-şi elimina adversarul politic. Aici nu mai discutam despre creştinism, ci de lupta pentru supremaţie, indiferent de religia protagoniştilor.

Un arhetip negativ este şi acela pe care Jung îl numeşte Umbra. Aceasta este partea negativă a personalităţii. Întrupări ale Umbrei sunt Diavolul şi Anticristul. Întilnirea cu sine însuşi este, mai întâi, întâlnirea cu propria umbra (îl traiesc pe celălalt în mine, iar Celălalt mă trăieşte ca eu).

De cealaltă parte, imaginile creştinului luptător, trimit la paradigma înălţării pe care Durand o leagă de dominanta psihică sexuală. Din perspectiva psihanalitică paradigma înălţăriirii corespunde masculinităţii, arhetipul Regelui ale cărui simboluri ascensionale sunt sceptrul şi spada. Verticalitatea sceptrului, agresivitatea eficientă a spadei sunt garantele arhetipale ale atotputerniciei benefice. Spada războinică este şi spada dreptăţii, monarhul este în acelaşi timp mag inspirat, cu prerogative ascensionale, suveran jurist şi factor monarhic ce porunceşte grupului. Spada rămâne mereu legată de sceptru, fiind o activare polemică a acestuia. Spada şi lancea sunt instrumente nobile, fiind folosite la investitura cavalerilor, simbolizind puterea şi moralitatea. Aceste arme erau binecuvântate pentru a funcţiona împotriva duşmanilor.

Un alt simbol al ascensiunii, foarte frecvent în mitica creştină, este scara, sinonimă cu crucea lui Hristos ("scara păcătoşilor" sau "scara divină").

Toate simbolurile negative prezentate anterior accentuează eroismul ascensiunii. Aceste simboluri ascensionale sunt prezente şi pe steagurile ţărilor. De pildă, crucea, spada, corbul sunt tot atâtea simboluri creştine care fac uniunea cu divinitatea. Corbul cu crucea în cioc aduce hrană spirituală dreptcredincioşilor, tot aşa cum i-a adus Sfântului Ilie hrana trupească. Crucea este şi semn protector, purtător al sprijinului divin, dar şi simbol ofensiv, acest semn permiţând exprimarea directă sau indirectă a intenţiilor şi idealurilor de eliberare şi înălţare naţională, aşa cum erau în epoca lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu. Preamărirea aceastui însemn lăsa să se vadă cu limpezime cine era inamicul. Crucea ca armă simbolică, în vecinătatea celorlalte arme reale, figurate în câmpul scutului emblematic, instaurează şi susţine ideea de cruciadă.

Ar mai fi un simbol de analizat, şi anume acela al porţii, acea poarta a creştinătăţii care este multiplicată (Rhodosul, Belgradul, Ţările Române). Poarta simbolizează la Genepp trecerea dintr-o stare în alta. La el acasa, omul trăieşte în profan; trăieşte în sacru de îndata ce pleacă în călătorie şi se afla, în calitate de străin, în vecinătatea unor necunoscuţi. Trecerea este interzisă creştinilor, musulmanilor sau budiştilor; ei nu pot pătrunde şi locui într-o parte a lumii nesupusă credinţei lor. Prin

BDD-A5502 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:06 UTC)

punerea sau fixarea limitelor, un anumit spațiu determinat este luat în posesiune de o anume grupare, încât încălcarea ca străin a acestui spațiu rezervat înseamna un sacrilegiu sinonim cu pătrunderea unui profan pe un teritoriu sacru. Această interdicție are caracter magico-religios şi orice trecere dintr-un spațiu în altul trece printr-o perioadă limită. Poarta este limita dintre lumea străină şi cea domestică, dintre lumea profană şi lumea sacră, de aceea trecerea pragului înseamnă pătrunderea într-o lume noua. Este importantă în acest sens activitatea de "ungere" a domnitorilor, rit de purificare către starea de sacralitate. Românii devin locuitorii unor țări care sunt porți ale creştinătății şi de aceea trebuie să fie apărate. Dacă aceste porți sunt desființate, atunci întreaga creştinătate va avea de suferit. Pe acest lucru mizează şi voievozii români atunci când cer ajutor Europei.

Lumea creştină care trebuia apărată era numai o figură de stil, pe acest argument se baza cererea românilor ; dar în realitate, cosmosul creştin era doar o invenție retorică de persuasiune, care, în definitiv, nu a înşelat vigilența şi prudența destinatarilor occidentali. Cea mai bună dovadă că această retorică nu i-a indus în eroare este aceea că rareori, ajutoarele implorate au sosit...

Bibliografie

Boia, L., *Pentru o istorie a imaginarului*, Humanitas, Bucureşti, 2000
Durand, G., *Structurile antropologice ale imaginarului*, Univers, Bucureşti, 1998
Mazilu, D.H., *Noi despre ceilalți*, Polirom, Iaşi, 1999
Otto, R., *Sacrul*, Dacia, Cluj, 1996
Van Gennep, A., *Riturile de trecere*, Polirom, Iaşi, 1996

BDD-A5502 © 2007 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:06 UTC)